

Лола Стојановић¹
Милена Митровић²

*Универзитет у Београду, Факултет за образовање
учитеља и васпитача, Београд, Србија*

НЕГОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕТОДИЧКИМ ПОГЛЕДИМА ПРОФЕСОРА АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋА

Сажетак: Култура, идентитет, образовање и настава књижевности често су били кључни појмови у методичким промишљањима професора Александра Јовановића. Својим наставним и академским деловањем показивао је важност очувања духовног наслеђа унутар образовног система, указивао је на шири културни контекст наставе књижевности и њену значајну улогу у образовању и васпитању сваког човека. У овом раду се истичу и испитују погледи професора Јовановића на далекосежне циљеве наставе књижевности и целокупно образовање који укључују питања националне културе и идентитета. Осим тога, у ширем смислу, (пре)испитује се и однос наставе књижевности и културног памћења, сагледава се криза савременог образовања са намером да се докаже и актуализује немерљив значај питања о којима је професор проговарао.

Кључне речи: Александар Јовановић, образовање, идентитет, културно памћење, настава књижевности.

---

¹ lola.stojanovic@uf.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-4279-7911>

² milena.mitrovic@uf.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-7881-7019>

Настава књижевности и културно памћење

Друштво које не инвестира у образовање може очекивати само оно чему и само таквим својим држањем одлучујуће доприноси – радикалне поремећаје основа етичке конституције нових нараштаја. Недовољно посвећивање пажње традицији и културном наслеђу доводи до постепене деградације идентитета једног народа. То је увек опасно, а у тешким часовима, какви су данас, то је разорно. Након трагичног исхода XX века (како српског, тако и европског), заштиту од опасности укидања културноисторијског, националног идентитета треба тражити у књижевности и у настави српског језика и књижевности. Професор Александар Јовановић наставу српског језика и књижевности посматрао је као „систематско и континуирано увођење младих људи у знања и просторе матерњег језика и књижевности, са пресудним утицајем на изграђивање не само њихове језичке и књижевне културе него, још битније, њиховог односа према култури уопште, али и, шире, према људима у свету” (Јовановић 2015б: 9). Ове речи представљају један од његових најосновнијих ставова, а временом само добијају на тежини и значају.

У методичким промишљањима Александар Јовановић посвећивао је велику пажњу и националним и наднационалним вредностима наставе књижевности. Он није био ускогрудни тумач себично загладан само у своје, којем није стало ни до чега другог, већ човек који у ширини света тражи и види место и за оно што је у најдубљем смислу речи наше. О другоме већ ће се, мислио је он, наћи ко да брине, а наш је примарни задатак да бринемо и чувамо оно о чему се нико други осим нас неће старати. Уколико сами не бринемо о својој књижевности и култури, историјским достигнућима и циљевима и укупној добробити, нико други неће, и све ће то бити запуштено, оштећено и изложено пропасти. А ту је управо разлог да будемо оно што јесмо. Кад то нестане, ничег неће бити и на то је професор Јовановић умео да на себи својствен, забринут и одлучан начин укаже – у обичном разговору као и у тексту, у деловању на универзитету и у јавном животу.

Зато је он често и с правом тражио јачање националног и културног идентитета ученика „кроз упознавање своје књижевности и културе, али, исто тако, и књижевности и културе других народа” (Јовановић 2015б: 9). Био је свестан да се мање или више притајеним притисцима један мали народ попут нашег може најснажније опирати очувањем духовног наслеђа унутар образовног система. Национални идентитет је

последница онога што је било и што се мора чувати у памћењу и колективном сећању. Веза између културе сећања и опстанка једног колектива је, према томе, битна.

Смисао и природа сећања у обликовању личног и колективног идентитета били су значајни за методичка промишљања Александра Јовановића и за његово деловање у развоју методике. О томе да је култура сећања важна за обликовање идентитета зреле личности и еманципованог колектива, а да је књижевност кључна тачка подстицања ових вредности сведоче следећа запажања нашег професора:

Књижевност поседује знатну дубину у коју су унети памет и памћење културе који се, читањем и разумевањем, надодају на читаочеву појединачну памет и памћење. [...] Књижевност нам стално говори о човековој сложености и дубини његовог бића; она свога читаоца суочава са самим собом, сопственим постојањем и местом у свету, са упитаношћу о самоме себи, изборима које непрестано мора да врши и сопственом коначношћу (Јовановић 2015а: 72).

Преплитање индивидуалног и културалног памћења наставу књижевности доводи у блиску везу са последњих деценија појачаним интересовањем за места сећања, како их је назвао Пјер Нора и све актуелнијим теоријама сећања до којих су водила проучавања Јана Асмана. Значај културе или теорије сећања у контексту наставе књижевности огледа се у томе што (вредан) књижевни текст готово увек доприноси функционалном памћењу једног друштва. То је један од највиших културноисторијских и образовних циљева који се најтемељније остварује наставом књижевности. Дистинкцију између умећа памћења и културе сећања треба сагледати у оквирима који умеће памћења везују за индивидуу и њен индивидуални капацитет, док култура сећања подразумева социјалне обавезе. Другим речима, култура сећања подразумева питање *шта не смемо да заборавимо*, а управо то питање одређује идентитет и саморазумевање једног друштва, односно усмерава и обликује колективни идентитет. Колективно памћење је идентитетски конкретно јер се везује за становиште једне заједнице, то је, према Јану Асману, фондирајуће сећање јер се односи на сопствена искуства и оквире у којима се сећање ствара, одржава и преноси. Културно памћење, са друге стране, оријентисано је ка учвршћеним тачкама из прошлости и на неки начин је институционализовано јер се прошлост преводи у симболичке фигуре за које се везује сећање. Културно памћење, дакле, фондира колективни идентитет групе својим односом према прошлости, односно,

сећањем на своју историју група конструише колективни идентитет (в. Асман 2011: 51–54). Треба имати на уму да је културно памћење често тенденциозно усмеравано и контролисано, што је посебно актуелно и приметно када је реч о савременој српској историји и српском културном идентитету. То насиље надсећањем вршено је у више таласа који су мотивисани династички, идеолошки или историјски, а врло је изражено од деведесетих година до данас. Јан Асман путању кретања личног идентитета одређује од споља ка унутра јер се идентитет гради „на снази појединца, на снази његовог учешћа у интеракционим и комуникационим обрасцима групе којој припада и на снази његовог учешћа у слици коју група ствара о себи” (Асман 2011: 134–135). Ми-идентитет је, дакле, увек уграђен у Ја-идентитет индивидуе. На сличан начин ни колективни идентитет не може постојати изоловано од Ја-идентитета јер је он део знања и свести индивидуе о колективној прошлости. Другачије речено, колективни идентитет је саморазумевање групе са којим се свака индивидуа која јој припада идентификује. Коначно, имагинација националне заједнице заузима значајно место у конституисању и личног и колективног идентитета, а настава српског језика и књижевности је важан образовни процес који младе субјекте приближава улози коју ће имати у друштву, он их уграђује у културну формацију јер производи друштвено релевантно саморазумевање. Тумачење књижевних дела на часовима српског језика и књижевности конструише колективно памћење ученика, културни идентитет се из простора књижевне имагинације преноси и уграђује у индивидуално „ја” ученика. Ово су неки од најважнијих широких образовних аспеката наставе Српског језика и књижевности и то је била проблематика на коју је у методичким промишљањима професор Јовановић посебно указивао. Он је значај овог темељног наставног предмета, који би морао имати натпредметни статус, посматрао увек с обзиром на то да су

језик и књижевност (као најстваралачкије испољавање језика) највредније духовно добро једног народа, чувари њеног памћења и културе. Зато матерњи језик никада не може бити само средство комуникације (у шта неки реформатори хоће да га уклопе), он је носилац наше колективне и индивидуалне меморије које се међусобно допуњују и снаже. Још мање је оправдано (што се понекад чује и од добрих наших лингвиста) раздвајати на посебне предмете матерњи језик и књижевност, јер тек заједно, као јединствени предмет, они могу да врше све оне улоге које се пред њих постављају и које не може да врши нико други (Јовановић 2015б: 9).

Настава књижевности и криза образовања

Премда је мисао о снажењу националног и културног идентитета снажно присутна међу методичарима наставе српског језика и књижевности, она је несумњиво и суочена са различитим притисцима које су доносиле, између осталог, модерне реформе образовања. То се најпре огледа у увођењу образовних стандарда (Национални просветни савет их је усвојио 2011. године), који су конциповани као инструменти за мерење ученичких постигнућа, а потом у новим наставним програмима (реформа наставних програма трајала је од 2017. до 2019. године), који „сходно намерама Закона о основама система образовања и васпитања, стављају нагласак на исходе, односно конкретизацију и проверљивост знања, као и способности које ученици треба да поседују на одређеном узрасту” (Јанићијевић 2024: 91). Није тешко закључити да је поменути реформама³ сама природа континуалне и целовите наставе књижевности могла бити доведена у питање. Целина знања које настава књижевности пружа, њен смисао културног и естетског васпитања и шири образовни смисао о којем је овде пре свега реч, врло се тешко, заправо никако не може сводити на сажето дефинисане исходе, нити се мерити стандардизованим инструментима за проверу ученичких постигнућа. Изазива крупне дилеме и велико подозрење из каквих побуда се, и под каквим притиском, државни апарат одлучује да на овај и овакав начин реформише образовање, нарочито уколико се у тим реформама може препознати и радикално одсуство бриге за оно најважније, дакле за далекосежне и најшире циљеве наставе књижевности.⁴

Девијација образовног система и начелна криза хуманистике забрињавале су велике мислиоце друге половине прошлог века, те тако Хана Арент напомиње да би „криза у образовању у сваком времену побудила озбиљну забринутост чак и да није одраз [...] општије кризе и нестабилности у друштву” (Арент 2016: 185), а потом се пита

³ Више о стандардима и исходима у савременом образовању видети: Пешикан 2012: 5–21, Мркаљ 2022: 57–66 и Јанићијевић 2024: 71–106.

⁴ Није сувишно поменути ни број часова Српског језика и књижевности (5 часова недељно у млађим разредима, 4 у старијим разредима и гимназији), који је знатно мањи него у другим европским земљама (професор Јовановић је, рецимо, инсистирао на томе да „нема ниједне европске државе која има мање од 7 часова у почетним разредима” (Јовановић 2015б: 10)).

које је апекте модерног света и кризе у њему открила криза образовања, то јест који су прави разлози што се већ деценијама ствари раде на начин тако упадљиво контрадикторан здравом разуму? И друго, шта из ове кризе можемо да научимо о суштини образовања [...] у смислу размишљања о улози образовања у свакој цивилизацији, о томе да је оно обавеза коју постојање деце подразумева у сваком људском друштву (Арент 2016: 185)?

Можда нас ова питања могу навести на један далеки поглед уназад, на функцију и место образовања у конституисању државног устројства, али и саморазумевања индивидуа (дакле, спознаје истине сопства) који су успостављени још у античкој филозофији. Платонов концепт државе почивао је на принципима одгоја и васпитања за поредак који ће донети врхунско добро и држави и образованим грађанима, који ће њоме руководити у складу са својим највишим могућностима. У платоновском кључу посматрано, образовање представља процес који појединца изводи из мрака незнања ка висинама спознаје истине, врлине и добра. Живот појединца у одсуству образовања Платон објашњава на следећи начин: „замисли да људи живе у некој подземној пећини, и да се дуж целе пећине провлачи један широк отвор који води горе, према светлости. У тој пећини живе они од детињства и имају окове око бедара и врата тако да се не могу маћи с места, јер од окова не могу окретати главе” (Платон 2013: 155). Ипак, према Платоновом виђењу ствари, у сваком човеку постоји урођена способност за учење које ће његов поглед окренути ка добру као највишем циљу, а „онда ће управо у том и таквом циљу [...] васпитање или образовање бити својеврсна вештина која изводи то преокретање на начин који би био најлакши и најуспешнији [...] да преокреће онога кога већ има неисправно усмереног, те не гледа тамо куда би требало да гледа” (Платон 2013: 164–165). Учитељ, дакле, преображава ученика од света или мрака пролазног ка светлости истине и битка, односно ка самоспознаји и врлини. У складу са тиме, дужност филозофа (оснивача платоновске државе) огледа се у томе да усмери „најспособније у нашој држави [...] да уче како ће гледати добро [...]. А кад се буду попели и довољно видели, онда им не смемо дозволити [...] да остану тамо [...] и да више не желе да се врате оним затвореницима доле” (Платон 2013: 168). Платон, дакле, у опсежном разлагању концепта образовања и његове улоге у конституисању државе и самих грађана инсистира на томе да је дужност образованих владање како собом тако и државом, али тако што ће за живот у врлини оспособити све

младе нараштаје јер „ако за оне који су одређени да владају пронађеш неки начин живота који је бољи од владања, онда постоји могућност да се створи држава којом се добро управља. Само ће у њој владати заиста богати људи, и то не богати златом, него [...] добрим и разумним животом” (Платон 2013: 171). Платонова држава, наиме, почива на владавини најбољих етичких особина и моралне освешћености које једино образовање може омогућити. Добро по себи узима се као узор и за грађане и за државу којој доприносе ради очувања и опстанка.

Није тешко приметити да нас је пут од Платоновог образовања за врлину и истину преко, рецимо, Кантовог васпитања за морално савршенство у идеалу слободе, довео до тешке позиције и хуманистике и образовања о којој се на заласку деветнаестог века изјаснио и велики немачки филозоф који је обележио мисао XX века:

Ниједан од младих, племенито обдарених људи, није остао далеко од те сталне, заморне, мутне и раздражујуће оскудице културе: у време у којем он изгледа једини слободан човек у тој стварности препуној функционера и слугу, он ту величанствену илузију слободе плаћа стално обнављаним мукама и сумњама. Он осећа да сам себе не зна да води, да сам себи не може помоћи: изгубивши наду, урођава он тада у обичан свет свакодневног посла, најобичније делатности га заокупљају, удови му клону исцрпљени. Изненада се усправља, осећа да му снага која га држи усправно још није малаксала [...] Узалуд! Ови ослони попуштају, он се, наиме, преварио и за ломну трску прихватио [...] Тада се са врха те измаштане самоспознаје сурвава у ироници скептицизам [...] Дакле, неодлучност и немање водича у образовању гурају га из једног у други облик бивствовања: сумња, занос, животне недаће, нада, потиштеност, све га то води у свим правцима, као знак да су угашене све звезде по којима би он могао кормиларити својим бродом. То је слика те сталне самосталности [...] одражене у најбољим душама, онима, којима је култура заиста потребна (Ниче 2020: 92).

Ови редови се, наиме, данас више него икада раније морају актуализовати јер упозоравају с једне стране на крхкост младих бића, а са друге на улогу коју култура, образовање и водичи у образовном процесу (учитељи) имају у обликовању ученика. Задатак образовања Ниче види као деловање „у складу с најплеменитијим тежњама властитог народа. Своје време и свој народ ослободити од искривљених линија, своју идеалну слику имати пред очима” (Ниче 2020: 108). Нивелисање историјских корена које западни утицаји уграђују у наше државне идеолошке апа-

рате и које се даље протеже на културолошки неутрално образовање резултира конституисањем младих нараштаја који су изгубљени „у ни-чијој земљи између добрости знања и добрости културе” (Блум 1990: 39). Отуда је неговање националног идентитета, односно културног и колективног памћења један од водећих циљева наставе српског језика и књижевности јер је осећање националног идентитета „моћно средство за одређивање и лоцирање појединачних ја у свету, кроз призму колективне личности и њене особене културе. Управо нам заједничка, јединствена култура омогућава да сазнамо ко смо ми у савременом свету. Поново откривајући ту културу, откривамо сами себе, аутентично лично ја” (Смит 2010: 34).

Управо овако схваћена улога културног памћења била је идеја водила у универзитетској и методичкој мисији професора Јовановића. О важности деловања националне културе (а самим тим и неговања националног идентитета посредством културе сећања) у највећој мери сведочи предмет који је професор основао на Факултету за образовање учитеља и васпитача – Српска култура у европском контексту⁵ – а о чијем је значају говорио на следећи начин:

Српска култура у европском контексту је веома сложен предмет који обухвата разнолике аспекте човекове природе и његовог постојања у времену [...] Кроз њега се проучавају целовити културни процеси, а не механички збир података и знања из разноликих дисциплина. Она је нит или, другачије речено, свеобухватајући везивни дух који разнолике форме културе везује у јединствену целину. Значај овог предмета је вишеструк. Њиме студенти треба да стекну свест о целини и разноликости наше културе, унутрашњем развоју и прожимањима са другим културама [...] али и да знају да је свака генерација у обавези да чува оно што је добила у наслеђе (Јовановић 2021: 51–52).

⁵ Предмет је Историја српске културе најпре био реализован као изборни, а од школске 2006/2007. године са нешто измењеним називом (Српска култура у европском контексту) добио је статус обавезног предмета за образовање учитеља и васпитача. Поред овога, професор Јовановић је проналазио и друге начине којима је вршио своју мисију у јачању и развијању националног идентитета, неговању српске културе, као и у образовању уопште. Вредно је споменути његову коауторску *Анџолоџију српске родољубиве поезије* (2002), рад на *Анџолоџији српске књижевности* (2009), која је објављена у дигиталном облику у 110 књига, самостално сачињену *Анџолоџију српске поезије о Првом свейском рату* (2018), читанку написану за други разред гимназије и средњих школа итд.

Оснивање предмета Српска култура у европском контексту најбоље показује визију професора Јовановића у којој се наставник сагледава као човек културе, као водич кроз духовно наслеђе и стуб образовног процеса у којем се млада бића развијају у блиском дослуху са националним идентитетом. Ово је, свакако, велики допринос нашег професора не само Учитељском факултету, данас Факултету за образовање учитеља и васпитача, већ и образовном систему начелно. Девастацији система образовања професор Јовановић се увек и на сваки начин опирао, а и увођење Српске културе као предмета посвећеног културном памћењу и идентитетском неговању то потврђује. Прави отпор увек је у позитивном деловању, као што је и настојање да се на будуће грађане Србије утиче и овим предметом, уз који је могућно упознати боље највредније стране наше историје и живо наслеђе, оно што је темељ вредности и опстанка.

**

У тренутку радикалне кризе хуманизма, нужно је неговати књижевну имагинацију и сачувати место књижевности и културе у поремећеним друштвеним процесима. У књижевности и култури је важан део нашег укупног памћења. Идеолошким притисцима и деструкцији образовања једна мала нација може одолети очувањем саме себе тако што ће се ослањати и на историју књижевности и културе, а томе доприноси и процес наставе српског језика и књижевности. Чини се да последњих деценија управо државни идеолошки апарати показују латентно непријатељство према националном духу и култури која из њега треба да произлази, што је посебно опасно унутар школског система. Школа образује људе, она или снажи или слаби дух најосетљивијих, али у њој се обликују и они најјачи, на којима највише друштвене функције почивају. Свестан свих поменутих изазова са којима се настава српског језика и књижевности суочава, професор Александар Јовановић се у својој академској каријери бескомпромисно опирао девастацији образовања. Његова методичка промишљања о настави српског језика и књижевности (али и деловање у Националном просветном савету, Заједници учитељских факултета, самој настави на основним, мастер и докторским студијама) утицали су не само на Катедру за српски језик, књижевност и методику српског језика и књижевности на Факултету за образовање учитеља и васпитача, за коју можемо рећи да ју је осно-

вао, а свакако развијао, неговао и штитио до последњег тренутка, већ и на академски, средњошколски и основношколски образовни процес начелно. Методички погледи професора Јовановића дубоко су прожете императивом културног памћења и неговања националног, односно културног идентитета јер „у малим народима, и у школским програмима, књижевна дела често имају и додатну улогу [...], ону која се тиче не само личног него и националног и културног идентитета“ (Јовановић 2015а: 72).

ЛИТЕРАТУРА

- Арент 2016:** Hana Arent, „Kriza u obrazovanju“, s engleskog prevela Slobodanka Glišić, *Reč: časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 86/32, 177–193.
- Асман 2011:** Jan Asman, *Kultura pamćenja: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, preveo Nikola B. Cvetković, Beograd: Prosveta.
- Блум 1990:** Alan Blum, *Sumrak američkog uma*. Preveli s engleskog Aleksandar Spasić, Ivana Spasić i Miroslava Smiljanić Spasić, Beograd: Prosveta.
- Јанићијевић 2024:** Валерија Јанићијевић, *Текст као водич*, Београд: Факултет за образовање учитеља и васпитача.
- Јовановић 2015а:** Александар Јовановић, „Бранко Ћопић школски писац“, *Од фонеме ка шекстију, од шекстија ка култури: о настјави српској језика и књижевности, Иновације у настјави*, XXVII/2, 2015/4, 70–75.
- Јовановић 2015б:** Александар Јовановић, „Српски језик и књижевност: наставни предмет, предмет идентитета и културе“, *Од фонеме ка шекстију, од шекстија ка култури: о настјави српској језика и књижевности, Иновације у настјави*, XXVII/2, 2015/4, 9–12.
- Јовановић 2021:** Александар Јовановић, „О нашим најмлађим србистичким катедрама: настава српског језика и књижевности на учитељским и/или педагошким факултетима“, *Стиајус српској језика и књижевности у образовном сисџему*, зборник радова са Прве интеркатедарске србистичке конференције, ур. Милош Ковачевић, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 45–61.
- Мркаљ 2022:** Зона Мркаљ, *Изазови савремене настјаве Српској језика и књижевности и традиционалне вредности*, Београд: Клет.
- Ниче 2020:** Friedrich Nietzsche, *О будућности наших образовних установа*, preveo s nemačkog Dušan Janić, Beograd: Faktum izdavaštvo.
- Пешикан 2012:** Ана Пешикан, „Стандарди у образовању као начин подизања квалитета образовања“, *Иновације у настјави*, XXV, 2012/1, 5–21.
- Платон 2013:** Платон, *Држава*, превели Албин Вилхар и Бранко Павловић, Београд: Aletheia.
- Смит 2010:** Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, preveo s engleskog Slobodan Đorđević, Beograd: Biblioteka XX vek.

Lola Stojanović

Milena Mitrović

*University of Belgrade, Faculty of Education
Belgrade, Serbia*

FOSTERING NATIONAL IDENTITY IN THE METHODOLOGICAL VIEWS OF PROFESSOR ALEKSANDAR JOVANOVIĆ

Summary

Culture, identity, education, and the teaching of literature have often been key concepts in the methodological reflections of Professor Aleksandar Jovanović. Through his teaching and academic work, he demonstrated the importance of preserving spiritual heritage within the educational system, pointed out the broader cultural context of literature teaching, and its significant role in the education and upbringing of every individual. This paper emphasizes and examines Professor Jovanović's views on the far-reaching goals of literature teaching and overall education, which encompass issues of national culture and identity. Furthermore, in a broader sense, it (re)examines the relationship between literature teaching and cultural heritage, looking into the crisis of contemporary education with the intent to prove and actualize the immeasurable significance of the issues that Professor Jovanović has addressed.

Keywords: Aleksandar Jovanović, education, identity, cultural memory, teaching literature.